

Kadrina Keskkool

Vesi- ja tuuleveskid Kadrina kihelkonna territooriumil

Uurimistöö

Eleri-Lea Elven

12. klass

Juhendaja Evelin Tiiter

Kadrina 2021

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Lühiülevaade vesi- ja tuuleveskite ajaloost Eestis	6
1.1. Vesiveskid ehk vesikud	6
1.2. Tuuleveskid ehk tuulikud	9
1.2.1. Pukktuulikud.....	9
1.2.2. Hollandi tuulikud.....	10
1.2.3. Peaga tuulikud	11
2. Tuule- ja vesiveskid Kadrina kihelkonna territooriumil.....	13
2.1. Arbavere	13
2.2. Hulja	14
2.3. Hõbeda.....	18
2.4. Jõepere.....	20
2.5. Kihlevere	22
2.6. Kolu	23
2.7. Loobu.....	24
2.8. Neeruti	25
2.9. Pajualuse.....	28
2.10. Pala	29
2.11. Saksi	29
2.12. Tõdva-Kõnnu.....	30
2.13. Undla	31
2.14. Vatku	34
2.15. Udriku.....	35
2.16. Vohnja	37
2.17. Imastu	38

2.18. Lasila	39
2.19. Palmse.....	40
Kokkuvõte	42
Kasutatud materjalid.....	44
Lisad	47
1. Lisa. Kaart - Kadrina kihelkond (1917) ja Kadrina vald (2021).	47

Sissejuhatus

Mõte uurida endise Kadrina kihelkonna territooriumil olnud veskeid tekkis mul juba 2018. aastal, 10. klassi alguses, kui lugessin Kadrina lugemikust kihelkonna veskite kohta. Soovisin teada saada, kus asusid kunagi Kadrina kihelkonnas veskid. Minu arvates on nii tuule- kui vesiveskitel Eestimaal olnud minevikus erakordselt suur tähtsus.

Täna Eestis maastikul on nad kui aja märgid minevikust, umbes 13. sajandist, kui Eestisse jõudsid esimesed vesiveskid. Tõelise hoo sai veskiehitus sisse 18. sajandi keskpaiku, jätkudes kuni 1930. aastateni, kui vee- ja tuulejõul töötavad veskid jäid konkureerimisvõimelt alla auru- ja mootorveskitele.¹ 1940ndate teisel poolel natsionaliseeriti pea kõik suuremad veskid ning anti tööstuskombinaatidele, tarbijate kooperatiividele või jäid kolhooside-sovhooside omandisse. Paljud veskiomanikud aga küüditati Siberisse.²

Teadsin, et Neeruti Seltsil on Loobu jõe vesiveskitest ülevaade olemas ning ka brošüürina välja antud (Toimetised A-515). Kuna Kadrina kihelkonna läänepiiriks kõige lõunapoolsemast punktist kuni Nõmmeveskini oli Valgejõgi (lisa 1), siis tegelikult sellel jõel olnud Kadrina kihelkonna vesiveskitest ülevaade puudub, samuti puudub eraldi ülevaade kihelkonna tuuleveskitest.

Kõige kindlam viis saada teada veskite asukohtadest, oli uurida neid mõisate kaupa, sest nagu märgivad veskite uurijad Arvo Järvet ja Riho Vahtre, olid veskid väga tähtsad ehitised, mida mõisa väärtuse kirjeldamisel esimeste hulgas üles loetleti. Kui hakkasid tekkima põhimõisast eemal seisvad karjamõisad, olid seal ka talupoegadele kuulunud veskeid, näiteks Lahemaal Oandu, (Kadrina kihelkonnas³) Laviku, Sae ja Porgaste.⁴

Otsustasin erinevate ajalooliste kaartide abil välja selgitada, kus asusid Kadrina kihelkonnas tuule- ja vesiveskid. Oluline kirjalik allikas, mis aitas mul veskeid mõisate kaupa otsida, oli Kadrina kodu-uurija Richard Tammiku raamat „Kadrina kihelkond läbi aegade“. Tammiku raamatule lisaks sain asjakohast infot nii Maa-ameti kui ka Rahvusrhiivi ajaloolistelt kaartidelt, millelt väljalõikeid olen töösse lisanud. Veel huvitas mind, kui palju Kadrina kihelkonna territooriumil olnud veskitest tänaseks, 2021. aastaks, alles on.

Uurimisküsimuse lahendamiseks püstitasin järgmised ülesanded:

---

¹ Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] <https://bit.ly/3gLVwfu> (30.04.2021)

² Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppup lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

³ **Autori märkus:** Laviku, Sae ja Porgaste kuulusid Kadrina kihelkonda

⁴ Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppup lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

- 1) töötada läbi Richard Tammiku raamatud “Kadrina kihelkond läbi aegade” ja “Sinust, mu Hulja!” ning kirjutada nendest välja info, mis puudutab veskeid;
- 2) tutvuda Maa-ameti leheküljel ajalooliste kaartidega, Rahvusarhiivi ajaloo kaartidega, otsides neilt veskite tähistusi;
- 3) otsida maastikul nii palju kui võimalik endiste veskite asukohti täna, aastal 2021, ja neid pildile jäädvustada.

Uurimistöö meetodid olid: kirjanduse läbitöötamine, töö ajalooliste kaartidega ja fotografeerimine.

Töö koosneb kahest osast. Esimeses annan lühikese ülevaate vesi- ja tuuleveskite ajaloost Eestis. Teises osas toon välja Kadrina kihelkonnas mõisate maa-alal asunud vesi- ja tuuleveskite asukohad, võttes aluseks Tammiku teksti. Selle peatüki koostamisel oli peamiseks allikaks Richard Tammiku arhiivimaterjalide põhjal koostatud raamatud ning erinevad ajaloolised kaardid. Peatükis on ka minu tehtud fotod veskitest täna 2021. aasta kevadel.

Uurimistöös on kokkuvõtte, kasutatud allikate loetelu ja lisad. Olen kasutanud töö koostamisel joonealust viitamist, kus peale kasutatud allikate on ka muud olulist informatsiooni.

Uurimistöö koostamisel oli väga oluline paljude inimeste abi, seepärast tänan Enn Uibot, kes meenutas mulle antud intervjuus Vaalumäe tuulikuga seotud lugusid. Tänan Ülle Visnapuud, kes juhatas mind uurimistööks vajalike erinevate kaartide juurde.

Täna juhendaja Evelin Tiiterit, kes aitas mul uurimistööd teha väga põhjalikult, aidates otsida informatsiooni, hinnata selle olulisust ning kes turgutas mind üles, kui mul vahepeal motivatsioon kadus.

1. Lühiülevaade vesi- ja tuuleveskite ajaloost Eestis

Mõiste „veski“ tähendab eelkõige jahvatus- või peenendusseadet, mis algselt tähistas eelkõige teravilja jahvatamise seadet, kuid laienes hiljem ka vastavate hoonete tähistussõnaks. Hilisemal ajal on veski olnud ühtlasi ka töötleva käitise üldsünonüümiks, kus veskina käsitleti seadete kogumit loodusjõu (vesi, aur, tuul) kasutamiseks tootmises. Ühtlasi täpsustatakse meie keeles veski mõistet nii jõuallika tüübi kui ka saaduste või toodangu järgi ühetaoliselt. Näiteks: vesi-veski, tuuleveski, mootorveski aga ka saeveski, villaveski, jahuveski, viinaveski või hoopis soolaveski, kohviveski, pipraveski. Saaremaal on tuuleveski lühema sõna tuulik kõrval olnud kasutuses ka vesiveski lühem versioon - vesik.⁵

Sõna tuuleveski tulenebki sõnast vesiveski, mille algne sõnakuju oli vesikivi (analoogselt vanemale jahvatamisvahendile käsikivile). Sõna vesikivi mugandamisel on sajandite jooksul saadud sõna veski. Kuna tuulikud on jõudnud Eesti aladele mõnevõrra hiljem kui vesiveskid, on sõnale veski lisatud eesliide sama jahvatusprotsessi iseloomustamiseks vaid tuule jõul – tuuleveski.⁶ Järgnevas peatükis teen lühikese ülevaate kahte tüüpi veskite, **vesi- ja tuuleveskite** ajaloost, sest minu uurimistöös on Kadrina kihelkonna veskid oma tüübilt just vesi- ja tuuleveskid.

1.1. Vesiveskid ehk vesikud

Eesti tööstuspärandi ühed võimsamad näited on vesiveskid. Neil oli minevikus erakordselt suur tähtsus.⁷ Esimesed vesiveskid ehitati Eestisse juba 13. sajandil⁸, mis veskipärandi uurijate A. Järveti ja R. Vahtre arvates jõudsid siia tõenäoliselt koos kloostrite ja ordulinnustega.⁹

13. sajandi keskel oli Eestis juba piisavalt palju veskeid, et nende olemasolu kajastub mõne säilinud kirjaliku allika kaudu ka tänapäeval. Veskid olid mõisate väga tähtsad ehitised, mida mõisa väärtuse kirjeldamisel esimeste hulgas üles loetleti. Hiljem, kui hakkasid tekkima põhimõisast eemal seisvad karjamõisad, olid ka seal tihtipeale talupoegadele kuulunud veskeid, näiteks Lahemaal Oandu, Laviku, Sae ja Porgaste.¹⁰

---

⁵ Veskid Eestis. Lahmuse vesiveski. [www] <https://www.vesiveski.ee/veskite-ajalugu-1> (30.04.2021)

⁶ Tuuleveskid – minevikumälestised. (2003) - Ärgake! 8. oktoober, lk 20-23. [www] <https://bit.ly/2SkuTnT> (30.04.2021)

⁷ Soopan, Ivar. (2018). Enamik Eesti vesiveskitest on langenud varemetesse, vilja jahvatab vaid üks. – Reisiportaal, 14. mai. [www] <https://bit.ly/3aQPbvW> (30.04.2021)

⁸ Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] <https://bit.ly/3gLVwfu> (30.04.2021)

⁹ Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandikultuuri uppuv lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

¹⁰ Samas

Vesiveskeid oli kahte tüüpi: pealtvoolu- ja altvooluveskid. Pealtvooluveskitel langes voolav vesi veerenni kaudu vesirattale ülevalt ning pani ratta oma raskusega pöörlema. Seda tüüpi veskid olid muidugi võimsamad. Laugel maastikul juhiti vesi kaldu asetatud veerenni mööda vesiratta alla, nii et vesiratta pani pöörlema peamiselt veevoolu tõukejõud.¹¹

Vanemad vesiveskid koosnesid ühest laeta ruumist – veskikojast. Vesiratas asus hoone külgselina taga lahtise taeva all (foto A). Sellise lahenduse puuduseks oli sügis-talviti lumelobjaka tõttu vesiratta labade jäätumine ja suvepõudade ajal päikese käes läbikuivamine. Mõnikord püüti seda leevendada peale ehitatud varikatusega või pikendatud katuseviiluga (foto B). Hiljem ehitatud veskid koosnesid juba kahest ruumist: veskikojast, kus asusid veskiseadmed, ja veskikambrist, kus peale vesiratta asus mõnikord ka kerisahi.¹² Vesiveskite rajamisel puutusid inimesed esimest korda kokku tehnoloogiaga, milles ühendati loodusjõud inseneriteadmiste ja käsitööoskustega.¹³

Foto A. Näide vesiveskist, mille vesiratas asub hoone külgselina taga, lahtise taeva all.¹⁴

Foto B. Pikendatud katuseviiluga vesiveski joonis, 2001.¹⁵

Talumeeste veskiehitus sai hoo sisse 18. sajandi keskpaiku ja jätkus kuni 1930. aastateni. Veskite käitamiseks kasutati kuni Eesti Vabariigi ajani vesirattaid. 1930ndate teisel poolel tehtud

¹¹ Tihase, Karl. (2007). Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus

¹² Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

¹³ Soopan, Ivar. (2018). Enamik Eesti vesiveskitest on langenud varemetsesse, vilja jahvatab vaid üks. – Reisiportaal, 14. mai. [www] <https://bit.ly/3aQPbvw> (30.04.2021)

¹⁴ Foto: *Braine-le-Château (Belgium), the old community watermill on the Hain river*. Autor Jean-Pol Grandmont. [www] <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Braine-le-Ch%C3%A2teau.JPG02.jpg> (30.04.2021)

¹⁵ Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM EJ 580:31, kavand/joonis/eskiis. Sander Aas, 2001. <https://bit.ly/3eF7mFD> (30.04.2021)

uuringu andmeil oli Eestis ligi 800 vesiveskit. Tehniliselt paremates ja suuremates seati kahe maailmasõja vahelisel ajal üles veeturbiinid ja elektrigeneraatorid või lihtsad dünamod. Need olid küll väikese võimsusega, kuid andsid piisavalt valgustusvoolu veskihoonele ja möldri elumajale; mõnest veskist veeti elektriliin ka teiste lähedal olevate taludeni.¹⁶

1940ndate teisel poolel natsionaliseeriti pea kõik suuremad veskid ning anti tööstuskombinaatidele, tarbijate kooperatiividele või jäid kolhooside-sovhooside omandisse. Paljud veskiomanikud küüditati Siberisse.¹⁷

Võrreldes aastate taguse ajaga, on 800-st vesiveskist püsti vähesed ning töötab neist ainult üks - Hellenurme vesiveski.¹⁸

Selle veski emand Mae Juske on MTÜ Eesti VeskiVaramu eesotsas olnud alates selle asutamisest 2003. aastast. Ühing loodi selleks, et päästa veskit, et otsida veskitele uut rakendust. „*Praeguseks on aga kogu meie jõud läinud asja peale, millele me oma ühingut luues ei osanud tullaagi: võitlusele keskkonnateemadega,*” ütles Mae Juske.¹⁹

Ka Järveti ja Vahtre arvates on olukord murettekitav, kuna palju ajaloolisi ja muinsuspärandi väärtusega vesiveskeid on hävinud. Paraku ei luba keskkonnaamet paljudes veskikohtades paisusid taastada ega veejõudu kasutada või siis on esitatud keskkonnanõuded sedavõrd ebamõistlikud ja kulukad, et neid pole veskikoha omanikul võimalik täita.²⁰

Mae Juske sõnul on viimaste aastatega keskkonnateadlased ja -ametnikud teinud teemast tohutu probleemi, mis puudutab vee paisutamise kahjulikkust. „*Kui meie probleem ühingut luues oli see, kuidas päästa veskit kui muinsust ja kui toidutootmiskohta, siis nüüd on see kriitiline seis muutunud täiesti teises suunas. Me oleme sunnitud tõestama, et aastasadu toimunud-töötanud veskipaisud pole keskkonnareostus,*” on Mae Juske nõrдинud.²¹

---

¹⁶ Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

¹⁷ Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

¹⁸ Soopan, Ivar. (2018). Enamik Eesti vesiveskitest on langenud varemetsesse, vilja jahvatab vaid üks. – Reisiportaal, 14. mai. [www] <https://bit.ly/3aQPbvw> (30.04.2021)

¹⁹ Kressa, Jaanika. (2008). Mae Juske: Unistused aitavad inimestel elada – Vooremaa, 9. august. [www] <https://www.vooremaa.ee/mae-juske-unistused-aitavad-inimestel-elada/> (30.04.2021)

²⁰ Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? – Maaleht, 21. september. [www] <https://bit.ly/3sZK6ax> (30.04.2021)

²¹ Kressa, Jaanika. (2008). Mae Juske: Unistused aitavad inimestel elada – Vooremaa, 9. august. [www] <https://www.vooremaa.ee/mae-juske-unistused-aitavad-inimestel-elada/> (30.04.2021)

1.2. Tuuleveskid ehk tuulikud

Tuuleveski ehk tuulik on ajam või ehitis, mis saab tööks vajaliku energia tuulest. Varem kasutati tuuleveskeid peamiselt vilja jahvatamiseks ja vee teisaldamiseks, tänapäeval on tuuleveskite kaasaegsete analoogide – elektrituulikute – kasutusala seotud peamiselt elektrienergia tootmisega.²² Eesti alal on levinud kolme tüüpi tuulikuid - **pukktuulikud**, **hollandi tuulikud** ja **peaga tuulikud**. On ka üksikuid erikujulisi tuulikuid, aga need ei moodusta omaette tuulikutüüpe.²³

1.2.1. Pukktuulikud

Saarte ja Lääne-Eesti jõgedevaestel, kuid tuulistel aladel jahvatasid paljudele sugupõlvedele leivavilja pukktuulikud, mille terve kere oli tuulde pööratav (foto C). Esimesed kirjalikud teated tuulikutest pärinevad 14. sajandist. Väikesed, ühe pere tarbeks ehitatud tuuleveskid olid omapärane nähtus, millel paralleele Skandinaavia ja Lääne-Soome vana taluveskite traditsiooniga.²⁴

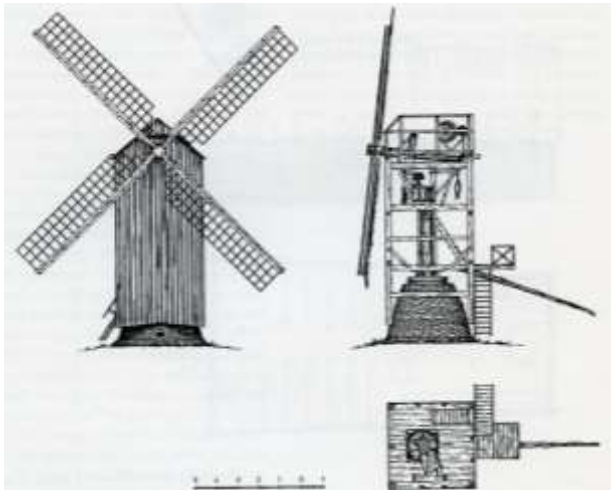

Foto C. Nätsi pukktuulik²⁵

Pukktuulikud, nn taani tuulikud, on enamasti kahekorruselised. Vesikivid asuvad ülakorrusel. Neid ajab ülekande abil ringi tiivavõlli küljes olev hammastega suurratas. Võlli väljaulatuva otsa külge on kinnitatud enamasti 2 paari tiibu. Tiivad on jahvatamise ajal kaetud õhukeste laudade või riidest purjedega. Vili valati kivililma kohal lehtrikujulisse kasti, kust see voolas vesikivide vahele. Valmis jahu jooksis puutoru pidi alumisel korrusel asuvasse jahukasti. Tuuliku kere alla kinnitub tuuliku tuulde keeramise sabapuu.²⁶

²² Wikipedia. [www] <http://et.wikipedia.org/wiki/Tuuleveski> (30.04.2021)

²³ Tuulikud. Saaremaa loodusturism. [www] <http://www.saaremaanaturetourism.eu/Tuulikud> (30.04.2021)

²⁴ Tuulikud. Eesti Vabaõhumuuseum. [www] <https://bit.ly/3nE12SW> (30.04.2021)

²⁵ Foto: Nätsi pukktuulik. Eesti Vabaõhumuuseum. [www] <https://bit.ly/3e5Upp9> (30.04.2021)

²⁶ Tuulikud. Eesti Vabaõhumuuseum. [www] <https://bit.ly/3nE12SW> (30.04.2021)

Pukktuulik paiknes enamasti talu krundil, olles küla- või põlluvahetee taluhoonestusega üks. Tuuliku neljakandiline kere toetub tuuliku kesksele emapuule (sambale) ja kogu keret on vastavalt tuulesuunale võimalik ümber telje tuulde keerata. Eesti pukktuulikutel on paar kive. Pukktuulik on üleni puidust ehitis, tihti ka laudkatusega. Kivijalg, veskikivid ja kivilaager on ainukesed kasutuses olevad kividetailid. Ühenduste ja völlide jaoks on kasutatud separauda. Eesti pukktuulikuid iseloomustab üldiselt mõrdita laoga kivijalg ja päripäeva pöörlevad tiivad, kuigi on piirkondlikke erandjuhtumeid.²⁷ Pukktuulikutele sai saatuslikuks nõukogude aja sündkolektiviseerimine.²⁸

1.2.2. Hollandi tuulikud

Tuuleveskite ehitamisel võeti Lääne-, Pärnu-, Saare- ja Hiiumaal eeskujuna Lääne-Euroopast, kus valmistati kogu kerega vastavalt tuule suunale pööratavaid pukktuulikuid. Mujal Eestis kerkisid mõisate juurde hollandi tüüpi tuulikud.²⁹ Hollandi tüüpi tuulikud said eriti populaarseks alates

17. sajandist, mida hakkasid ehitama mõisad.³⁰ Eestis hakati mõisate juurde ehitama Hollandi tuulikuid 18. sajandi lõpul. Nende ehitamine hoogustus eriti 19.–20. sajandi vahetusel, sest siis laienes taoliste tuulikute ehitamise õigus ka talupoegadele.³¹

Hollandi tuulik ehk hollandlane on tüvikoonuse kujuga, mitmekorruseline, puidust või kivist ehitatud tuuleveski. Hollandi tüüpi tuulikul on kaks vastaskülgedel asetsevat ust.³²

Foto D. Valtu mõisa tuuleveski 2011.³³

²⁷ Tuulikud. Saaremaa loodusturism. [www] <http://www.saaremaanaturetourism.eu/Tuulikud> (30.04.2021)

²⁸ Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] <https://bit.ly/3gLVwfu> (30.04.2021)

²⁹ Eesti 100: Mis teeb tähelepanuväärseks Seidla tuuleveski? Reisijuht. (17.07.2018) [www] <https://bit.ly/2PI2ib6> (30.04.2021)

³⁰ Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] <https://bit.ly/3gLVwfu> (30.04.2021)

³¹ Samas

³² Eesti 100: Mis teeb tähelepanuväärseks Seidla tuuleveski? Reisijuht. (17.07.2018) [www] <https://bit.ly/2PI2ib6> (30.04.2021)

³³ Foto: Ivar Leidus. [www] <https://bit.ly/2R8CWDw> (30.04.2021)

Tuulikuid kerkis pea kõikjale üle Eesti. Eesti traditsioonilistes paekasutuspiirkondades (Harjumaal, Lääne-, ja Ida-Virumaal, Järvamaal Pandivere kõrgustikul ja Raplamaal) levisid enamasti üleni kivist tuuleveski kehandid, Lõuna-Eestis esines rohkem puitkerega Hollandi tuulikuid. 1930. aastatel lõpetas enamik tuulest sõltuvaid veskeid töö, jäädes konkureerimisvõimelt alla auru- ja mootorveskitele. Eestis on tornhollandlased enamasti säilinud tänu kivist kerele.³⁴

Umbes 300 aastat tagasi, kui tuuleveskid väga populaarseks muutusid, viidi Hollandist tuuleveskite osasid välja lastitäite viisi. Samuti otsiti Hollandist inimesi, kes oskaksid tuuleveskeid kavandada, ehitada ja korras hoida ning neile pakuti teistes riikides tööd. Hollandi tüüpi tuulikuid hakati ehitama nii Baltimaades, Hispaanias, Iirimaal, Inglismaal, Portugalis, Prantsusmaal kui Saksamaal. 18. sajandi keskpaigaks oli tuuleveski osasid nii väheseks jäänud, et Hollandi valitsus pidi asjasse sekkuma. 1752. aasta veebruaris keelustas valitsus tuuleveskite eksportimise. Hollandi ajaloolase Karel Davidsi sõnul ei tohtinud enam sellest ajast alates aidata ühelgi välismaalasel osta, ehitada ega transportida ühtki Hollandi tuuleveski osa ega eksportida ühtki tööriista, mida kasutati tuuleveskite ehitamiseks³⁵

1.2.3. Peaga tuulikud

Peaga tuulik sisaldab endas pukktuuliku mehhanisme, mis on paigutatud pisikese Hollandi tuuliku kehandisse, astume sellega sammukese pukktuulikute teemale lähemale. Saaremaal võeti

peaga tuulik kasutusele 20. sajandi alguses, eriti hoogsalt 1920.–1930. aastatel. Üks põhjus peaga tuuliku kasutusele võtmiseks oli see, et tuuliku ehituseks ei läinud vaja eriti jämedat puidumaterjali, mis oli metsavaestele piirkondadele eriti sobilik lahendus. Peaga tuulik ei vajanud suure läbimõõduga materjali, vaid ajas läbi alla 15cm läbimõõduga ehituspuudega, mis võisid olla ka ümarmaterjalist.³⁶

Foto E. Vaike talu peaga tuulik³⁷

³⁴ Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] <https://bit.ly/3gLVwfu> (30.04.2021)

³⁵ Tuuleveskid – minevikumälestised. (2003) - Ärgake! 8. oktoober, lk 20-23. [www] <https://bit.ly/2SkuTnT> (30.04.2021)

³⁶ Koppel, Mihkel. (2013). Minihollandlane ehk Peaga tuulik. – Saarte Hääl, 21. jaanuar. [www] <https://bit.ly/3vBbe1h> (30.04.2021)

³⁷ Foto: Vaike talu tuulik. Autor Tõnu Veldre. Allikas: Koppel, Mihkel. (2013). Minihollandlane ehk Peaga tuulik. – Saarte Hääl, 21. jaanuar. [www] <https://bit.ly/3vBbe1h> (30.04.2021)

Lühiülevaate kokkuvõtteks

Aastal 1919 oli Eestis 2393 jahuveskit, millest 628 töötas vee ning 1540 tuule jõul, ülejäänud auru jõul. Eestis oli aastal 1939 jahutööstuses kokku 1223 veskit ning 1940. aasta seisuga 759 vesiveskit. Teine maailmasõda tekitas Eesti põllumajanduse ja veskitööstuse arengule suure seisaku.³⁸ Võrreldes aastate taguse ajaga, on 800-st vesiveskist püsti vähesed ning töötab neist ainult üks - Hellenurme vesiveski.³⁹

---

³⁸ Juske, Anto ja Raesaar Peeter. (2008). Tuulikud läbi aegade. Tallinn, lk 120

³⁹ Soopan, Ivar. (2018). Enamik Eesti vesiveskitest on langenud varemetesse, vilja jahvatab vaid üks. – Reisiportaal, 14. mai. [www] <https://bit.ly/3aQPbvw> (30.04.2021)

2. Tuule- ja vesiveskid Kadrina kihelkonna territooriumil

2.1. Arbavere

Arbavere (Harpiver) vesiveskist on Kadrina kodu-uurija Richard Tammiku andmetel kirjutatud 1586. aasta revisjonikirjades. Mõned aastad hiljem, 1592. aastal, kui Undla mõisa pärisomanikuks sai Fromhold Tiesenhausen, mainitakse ajaloodokumendis taas Arbavere külakest koos veskiga.⁴⁰ Ka 1668. aastal on vesiveski Arbavere külas olemas⁴¹, selle olemasolu kinnitab 1796. aasta Mellini⁴² kaart (foto 1) ning 1935.-1938. aasta ajalooline kaart⁴³.

Foto 1. Arbavere vesiveski (1796)⁴⁴

Foto 2. Arbavere vesiveski (1931-1944)⁴⁵

Arbavere mõisakeskuse läheduses asunud vesiveski pole oma asupaika aegade jooksul vahetanud. Tammiku andmeil töötas veski vaid ühe kivipaariga.⁴⁶ 1893. aastal välja antud Krögeri aadressraamatust selgub, et veski lähedusse oli ehitatud villaveski ning Richteri aadressraamatu järgi 1913. aastal ka kraasimis- ja ketrustöökoda. Tammiku väitel oli vesiveski töökorras nii 1932. aastal, kui riik selle maha müüs, aga ka pärast teist maailmasõda.⁴⁷ Vesiveski on märgitud ka 1931.-1944. aasta kaardile (foto 2).

⁴⁰ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 21

⁴¹ Samas, lk 22

⁴² **Autori märkus:** Krahv Ludvig August von Mellin (1754–1835), baltisaksa kartograaf ja poliitikategelane. Töötas 1773–83 (vaheaegadega) Peterburis kindralstaabi topograafiaosakonnas, 1777–78 oli Sõjaministeeriumi joonestuskoja direktor ja topograafia õppekeskuse juhataja. Mellini peatöö „Liivimaa atlas“ põhiosa ilmus Riias 1798, viimased kaardilehed trükiti Leipzgis 1810, koosneb üld- ning 14 kreisikaardist, neist 10 Eesti ala kohta. Atlases on Eesti alalt u 7100 kohanime. Allikas: Mellin, L. A. von. Eesti Entsüklopeedia. [www] <https://bit.ly/3tkUlat> (25.03.2021)

⁴³ EV topo 200T (1935-1938)X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

⁴⁴ *Der Wesenbergsche Kreis. Le Cercle de Wesenberg. Mellinische Karten 1796.* EAA.2059.1.1464, lk 9. [www] <https://bit.ly/3ss1EfK> (25.03.2021)

⁴⁵ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

⁴⁶ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 24

⁴⁷ Samas, lk 25

Foto 3. Endise Arbavere vesiveski koht (aprill 2021).⁴⁸

Kultuurimälestiste registris aastatel 1976-1978 tehtud mõisate ülevaates on Arbavere vesiveski kohta kirjutatud, et see oli „väike, krohvitud pae-kivihoone, millest alles säilinud müürid. Hoone võis pärineda XIX saj. keskelt“.⁴⁹ Dateering kinnitab, et samas paigas on umbes 400 aasta jooksul veskeid olnud rohkem kui üks. Fotol 3 on näha, mis Arbavere vesiveskist täna, aastal 2021 veel järel on.

2.2. Hulja

Kadrina kodu-uuriija Richard Tammiku väitel mainitakse Hulja mõisa ostu-müügi lepingus 1511. aastal esmakordselt nii Liigvere⁵⁰ ja Tirbiku küla, aga ka Hulja veskit.⁵¹ Oma raamatus „Sinust, mu Hulja!“ kirjutab Tammik, et kunagise Hulja mõisa maadel on veskeid kokku olnud vähemalt kuus: Lingumäe⁵² ja Saaremetsa veskid, Kriska veski, Hausi ja Tartu veskid Saukses, lisaks ka Tirbiku veski või isegi veskid.⁵³

Tammiku andmetel on arhiividokumentides kirjas, et 18. sajandi lõpus oli Hulja mõisal kolm veskit, üks kivist vesiveski ja kaks tuuleveskit, üks neist puust.⁵⁴ Tammik väitel on vesiveski kantud ka Mellini 1798. aasta kaardile, kuid kaart seda siiski ei kinnita (foto 4). Mellini kaardil on märgitud Hulja mõisa lähedale üks tuulik ning asukoha järgi võib arvata, et see on Lingumäe tuulik, kuigi ta peaks asuma mõisast lõuna pool, mitte läänes. Lingumäe veski on märgitud ka 1859-1860. aasta Hulja mõisa üldplaanile, mida kinnitab kaardil veski nimi (foto 5).

⁴⁸ Foto: Autori erakogu

⁴⁹ Kultuurimälestiste register. Mõisate ülevaated (1976-1978). ERA.T-76.1.10433. [www] <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=542> (3.04.2021)

⁵⁰ **Autori märkus:** Liigvere külast kirjutatakse arhiividokumentides veel 18. sajandil, kuid hiljem enam mitte, sest Liigvere küla asemele tuli pisut avaramate mõõtmetega Orutaguse küla. Allikas: Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 48

⁵¹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 34

⁵² **Autori märkus:** Lingumäe nime kandis ametlikult mäeküngas, kuhu Hulja sovhoosi ajal rajati rebasefarm. Selle järel hakati seda kutsuma Rebasemäeks, aga kuna seal pikka aega asus tuuleveski, hüüdis rahvas seda ka Veskimäeks. Allikas: Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 447

⁵³ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 447

⁵⁴ Samas, lk 448

Foto 4. Tuuleveski asukoht Huljal 1798. aasta Mellini kaardil⁵⁵

Foto 5. Lingumäe veski Hulja mõisa üldplaanil 1859-1860⁵⁶

Richard Tammiku andmeil ehitas mõis 1681. aastal kivist hollandi tüüpi tuuliku Lingumäele. Veski ehitamist on võimalik täpselt dateerida põhjusel, et see number oli raiutud veski sees olnud hooratast hoidnud tala sisse. Asutamise aasta oli seal nähtav 1953. aastani, mil sovhoos hakkas veskihoonet rebasekasvanduse köögina kasutama.⁵⁷

Lingumäe tuuliku õitseage oli 18. sajandi esimesel poolel. Kui 1760. aastal mölder koos perega Huljalt lahkus, tähendas see Tammiku arvates ka Lingumäe tuuliku õitseaja lõppu, sest Hulja vesiveski tähtsus oli kasvamas. Vabo Faehlmann Lantest rentis 1816. aastal vesiveski ja andis selle 1844. aastal koos möldri ametiga üle oma pojale. 1828. aastal tuli Huljale aga keegi Põllu Jakob, kes tegi Lingumäe veski korda, kuid vesiveskiga ta siiski konkureerida ei suutnud.⁵⁸

Lingumäe tuuleveskis on aastate jooksul töötanud mitmeid möldreid, veskit on renditud ning väikeste vahepauside järel on selles tööd jälle jätkatud. Undla valla 1920.-1923. aasta protokollide raamatus⁵⁹ on üheks 1920. aasta eelarve sissetuleku allikaks märgitud maksud veskite pealt, seal hulgas ka kolme Hulja tuuleveski pealt 600 marka. Seega 1920. aastal on Hulja mõisa territooriumil olnud kolm tuuleveskit, mida kinnitab ka allpool olev kaart ajaperioodist 1866-1915 (foto 6). 1926. aastal on tööstusmaksu veski eest maksnud mölder August Boom.⁶⁰

⁵⁵ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

⁵⁶ Rahvusarhiiv, EAA.3724.4.1560. Hulja mõisa üldplaan 1859-1860. [www] <https://bit.ly/3dggw66t> (27.03.2021)

⁵⁷ Tammik, Richard. (2003). *Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva*. Pärnu: AS Trükk, lk 448

⁵⁸ Tammik, Richard. (2005). *Kadrina kihelkond läbi aegade*. Pärnu: AS Trükk, lk 46

⁵⁹ ERA. 2006.1.1. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. (1920-1923)

⁶⁰ ERA. 2006.1.2. Undla vallanõukogu protokolliraamat (1924-1928)

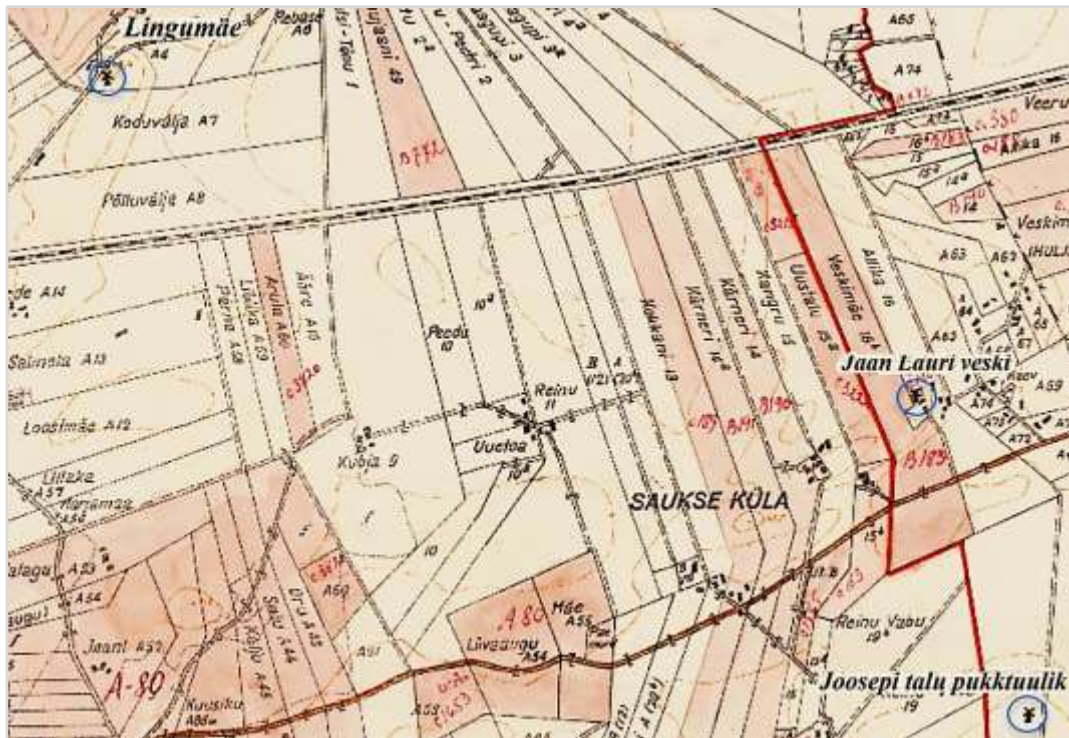

Foto 6. Lingumäe, Jaan Lauri ja Joosepi talu veskikohad kaardil 1931.-1944. aasta kaardil.⁶¹ (Veski asukohtade nimed on töö autori lisatud)

A. Boom tegi 1928. aastal veskile remondi, 1933. aastal ostis veski ära, kuid 1935. aastal jäi see seisma. Tammiku arvates ei tasunud jahu tegemine enam ära, sest naabruses oli mitu suurt veskit ja ilmusid juba ka mootorveskid, millel oli toota odavam.⁶² Täna seisab Lingumäe veski Rebasemäel (foto 7), kuid laguneb (fotod 8).

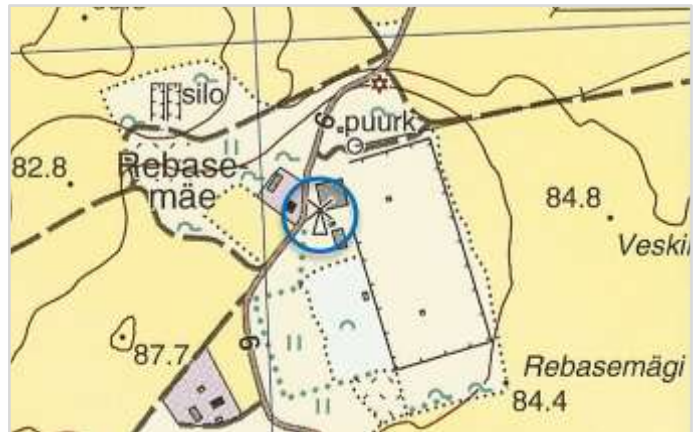

Foto 7. Lingumäe veski Rebasemäel 1994.-2020. aasta kaardil.⁶³

Foto 8. Lingumäe veski 2021.⁶⁴ (Vasakpoolne foto)

⁶¹ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

⁶² Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 455

⁶³ Põhikaart 20T (1994-2020). [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (08.04.2021)

⁶⁴ Foto: Autori erakogu

Teine veski oli Saukses, Joosepi talu maadel (foto 6). Selle veski ehitajaks oli Tammiku arvates koha omanik Toomas Tartu. Joosepi talu veski puhul oli tegemist Virumaal küllaltki haruldase pukktuulikuga, mis lõpetas oma töö 1930ndate algul. Teine Saukse tuulik oli puust tuulik, mille ehitamise ajaks oli talu ostmise aeg 19 sajandil. Veskit kutsuti ka tema ühe hilisema omaniku Kaarel Hausi järgi, kelle pojad müüsid selle Jaan Laurile⁶⁵ (foto 6). Viimane on 1926. aastal maksnud ka veski pealt vallale maksu.⁶⁶ Tuulik töötas kuni 1937. aastani ning 14. aprillil 1965. aastal lükkas tuul selle ümber.⁶⁷

Tammiku hinnangul on arhiiviallikes Hulja vesiveski olemasolu mainitud juba 18. sajandi lõpus või juba varemgi. Vesiveski paiknes seal, kust tee viis Hulja Uuskülast Saaremetsa.⁶⁸ Vesiveskit hüütigi Saare või Saaremetsa⁶⁹ veskiks. Kuigi vesiveskit Mellini 1798. aasta kaardilt (foto 4) ei leia, on sellel Hulja mõisast põhja poole joonistatud jõe alguse osasse järjestikku kolm veesilma. See on Selja jõe ülemjooksu algus. Tammiku väitel⁷⁰ on jõge mitmeid kordi õgvendatud ning selle kunagised looked ja veesilmused on ammu kadunud. Tammiku andmetel mäletas veel aastal 1900 sündinud naine, et tema nooruspäevil oli veskitammi koht veel näha olnud.⁷¹ Saaremetsa vesiveskit 1859. aasta Hulja mõisa üldplaanile märgitud ei ole⁷², mis võib tähendada, et see siis enam ei töötanud.

Lantes Kooli krundile ehitati puitkeregga tuuleveski. Tammiku väitel pole teada selle veski ehitamise aega⁷³, kuid veski on märgitud 1931.-1944. aasta kaardile (foto 9). Ostu teel läks veski naabruses elavate Vabode järeltulijatele, kes töötasid seal möldritena kuni 1916. aastani, mil veskis töö lõpetati ning veski 1930ndate algupoolel lammutati.⁷⁴

Alapeatüki alguses märgitud Hulja mõisa territooriumil olnud kuuest (isegi seitsmest) veskit õnnestus mul ajalookaartidel üles leida Lingumäe, Hausi ja Tartu veskid Saukses. Saaremetsa vesiveskit kaardilt ei leidnud, kuid leidsin tuuleveski Lante külast, mida Tammik oma loetelus

---

⁶⁵ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 455

⁶⁶ Rahvusarhiiv, ERA. 2006.1.2. Undla vallanõukogu protokolliraamat (1924-1928). Protokoll nr 5, 11.11.1926

⁶⁷ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 47

⁶⁸ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 450

⁶⁹ **Autori märkus:** Saare või Saaremetsa nimeline maaala asus Hulja mõisast põhjapool ning jäi Selja jõest ida poole. Allikas: Rahvusarhiiv, EAA.3724.4.1560. Hulja mõisa üldplaan. 1859-1860. <https://bit.ly/3dgdw66t> (27.03)

⁷⁰ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 492

⁷¹ Samas, lk 451

⁷² Rahvusarhiiv, EAA.3724.4.1560. Hulja mõisa üldplaan. 1859-1860. [www] <https://bit.ly/3dgdw66t> (27.03)

⁷³ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 451

⁷⁴ Samas, lk 451

ei maini, kuid kirjeldab. Tirbikul olevate veskite kohta Tammiku väitel⁷⁵ puuduvad faktid ning ta pole kindel, kas need üldse eksisteerisid. Kriska veski on Tammiku loetelus küll üks kuuest, kuid infot veski kohta pole. Samuti jäi tulemusteta sellenimelise veski leidmine ajalookaartidelt.

Foto 9. Puitkeregga veski asukoht Kooli krundil Lantes.⁷⁶

2.3. Hõbeda

Ojaveski veskit mainitakse Tammiku andmeil 1542. aastal ostutehingut kinnitavas ajaloodokumendis, milles Hõbeda mõisa omanik ostis Kõnnaste mõisalt samanimelise küla koos veskiga. Hõbeda mõisa alla kuulusid lisaks Kõnnastele ka Hõbeda ja Ahila külad ning Piergi (Piiri), Recke ja Kõnnaste veskid.⁷⁷

Foto 10. Vesiveski koht 1895.-1918. aasta kaardil.⁷⁸

Piiri ja Recke veskeid on mainitud veel 1695. aastal, pärast seda on Recke veski oma töö lõpetanud. Tammiku väitel oli Kõnnaste veski nimeks Ojaveski.⁷⁹ Tammiku andmetel oli 17. sajandi lõpus Hõbeda mõisa kõrtsi naabruses rajatud vesiveski (foto 10), mis on kantud kaardile ka 1895.-1918 aastast. 1726. aastal töötas Tammiku andmeil vaid üks Hõbeda mõisa veski Ahilas,⁸⁰ mis Mellini kaardi põhjal otsustades oli tuuleveski (foto 11).

⁷⁵ Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk, lk 448

⁷⁶ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

⁷⁷ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 50

⁷⁸ Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

⁷⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 51

⁸⁰ Samas, lk 58

Ka Dobermanni aadressraamatus (u 1790) räägitakse 18. sajandi lõpus kahe kivipaariga töötavast puust tuuleveskist. Tammiku sõnul on tegu Vaalumäe veskiga. 1868. aastal võttis selle veski enda kätte Jürri Tomingas. Vaalumäe tuuleveskist kirjutatakse nii Krögeri aadresskalendris (1893) kui ka Richteri kalendris (1913). 1930. aastail on Tammiku andmeil sedasama Vaalumäe (kaardil Vaalumäe) veskit pidanud Jakob Randma.⁸¹ (Foto 13) Millal puidust tuuliku asemele kivist hollandi tüüpi veski ehitati, pole teada.

Foto 11. Hõbeda mõisa tuuleveski.⁸²

Foto 12. Vaalumäe veski 1931-1944. aasta kaardil.⁸³

Foto 13. Vaalumäe veski 1935.-1938. aasta kaardil.⁸⁴

Intervjueerisin 2019. aasta suvel Vaalumäe veski lähedal elavat Enn Uibot, kelle isa oli 4-aastaselt sinna kanti elama asunud. Pärast vabadussõda jagati Hõbeda mõisa maad. Ka Enn Uibo isa sai siis osa mõisamaast, kuid kas tema isa sai veski koos maaga, seda ta ei teadnud. Intervjueeritava sõnul oli 20. sajandi algul Vaalumäe veski remondis, veski tehti madalamaks ning kinnitati ka tiivad. Enn Uibo isa müüs veski Kadrinas elavale Jakob Randmaale, kes võttis tiivad maha, pani tiiselmootori peale ning jahvatas jahu. Sõjaajal kasutasid sakslased veskit vaatluspostina.⁸⁵

⁸¹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 58

⁸² *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

⁸³ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

⁸⁴ EV topo 200T (1935-1938)X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

⁸⁵ Uibo, Enn. (03.11.2018). Vaalumäe tuuleveskist. Eleri-Lea Elven. [Audiosalvestis]. Vaalumäe

Foto 14. Vaalumäe veski Veskimäel 1994.-2020. aasta kaardil⁸⁶

Foto 15. Vaalumäe veski aprillis 2021.⁸⁷

2.4. Jõepere

Jõepere mõisa kompleksist on esimesed arvestatavad andmed alles 1790. aastatest Dobermanilt, kes mainib Aruküla, Kiku ja Pundi külasid ning muude ehitiste kõrval mainib ta ka kahte puust veskit. Tammiku arvates oli üks neist ühe paari kividega vesiveski, ilmselt Pundi veski (foto 17), teine aga tuuleveski, Arukülas (foto 16). See viimane töötas kahe paari kividega.⁸⁸

Foto 16. Jõepere mõisa tuuleveski Arukülas.⁸⁹

Foto 17. Pundi vesiveski 1895.-1918. aastal.⁹⁰

Veski tingmargi puudumise põhjal Mellini kaardil võib arvata, et Pundi veski rajati 19. sajandil. Kui aga arvestada, et Pundi allikas esineb ka Kalevipoja muistendites⁹¹, siis võib Pundi nimi olla vanemgi, pärinedes juba veskieelsest ajast. Pundi veski teine korrus oli möldri eluase-meks.⁹² Tänapäevaks on säilinud vaid lagunevad müürid (foto 19).

⁸⁶ Põhikaart 20T (1994-2020). [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (08.04.2021)

⁸⁷ Foto: Autori erakogu

⁸⁸ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 91

⁸⁹ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

⁹⁰ Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

⁹¹ Laugaste, E., Normann, N. (1959). Muistendid Kalevipojast. Tallinn, lk 203. Allikas: Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

⁹² Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

1837. aastal Tammiku andmeil Pundi küla enam ei olnud, küll aga oli juttu veskist veel 1872. aastal. Veski töötas ka 1913. aastal Richteri kalendri andmetel ning kolhoosi ajal, kui seal oli möldriks Aleksander Eelma. Selles paekiviehituses oli vaid üks paar kive ja see tegi ainult lihtjahvatist. Tegemist oli vesiratta abil töötava vesiveskiga Loobu jõe alguses, mida rahvasuus tunti ka Kreutzwaldi veskina.⁹³ Eduard Leppiku andmeil töötas Pundi veski 1960. aastateni.⁹⁴

Foto 18. Pundi veski 1960-70. aastatel.⁹⁵

Foto 19. Pundi veski koht 2021. aastal⁹⁶

20. sajandi algusaastatest pärineb Aruküla ja Kiku vahel olnud Hans Tekile kuulunud tuuleveski, mis jahvatas vaid lihtjahu, kuid jäi Tammiku väitel 1943. aasta paiku seisu ning lagunema.⁹⁷ (Foto 20)

Foto 20. Vasakult: Hans Tekile kuulunud tuuleveski Kiku lähedal, tuuleveski Arukülas ning Pundi vesiveski 1935.-1938. aasta kaardil.⁹⁸

⁹³ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 93

⁹⁴ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

⁹⁵ Foto: Neeruti Selts MTÜ

⁹⁶ Foto: Autori erakogu

⁹⁷ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 97

⁹⁸ EV topo 200T (1935-1938)X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

2.5. Kihlevere

Kõnnaste mõis nimetati u 1700. aastal ümber Kihlevereks, 1920ndatest sai Kihleverest asundus ning 1977. aastast küla.⁹⁹ 1543. aastal jagati Telliste ja Kihlevere mõisa vahel Auküla, kuid 1779. aastal kuulus küla taas Kihlevere mõisale. Esimest korda mainiti Auküla veskit 1489. aastal. Mellini 1798. aasta kaardil Auküla veskit ei ole märgitud, mis võib tähendada, et veski enam ei töötanud, kuid 1866.-1915. aasta kaardil on Auküla veski olemas (foto 21).

Tammiku väitel asus tuulik Mellini järgi Kihlevere mõisa lähedal¹⁰⁰ (foto 21), seega kohas, mis 1931.-1944. aasta kaardil kannab nime Kuremäe tuuleveski (foto 22). Kuni teise maailmasõjani

töötas Kuremäe veski veel kahe kivipaariga, kuhu viimane omanik Jakob Vaab pani 1930ndail sisse ka püüsilindrid. 1941. aasta lahingute ajal oli veskis punaväe vaatluspunkt, mille tõttu sakslased veskitorni puruks tulistasid. Sellest peale jäi ta lagunema.¹⁰¹

Foto 21. Kuremäe ja Auküla tuuleveskid 1866.-1915. aasta kaardil.¹⁰²

Foto 22. Kaardil 1931-1944. aastast on tähistatud tuuleveski asukoht.¹⁰³

⁹⁹ Kihlevere. Eesti kohanimeraamat. [www] <https://bit.ly/327DICM> (10.04.2021)

¹⁰⁰ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 111

¹⁰¹ Samas, lk 116

¹⁰² Kolmeverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹⁰³ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

2.6. Kolu

1798. aasta Mellini kaardile on märgitud nii Kolu mõisa tuuleveski, kui ka vesiveski. (foto 23). Tammiku andmetel tuli veskisse 1867. aastal uus mölder ning siis sai veski uue võlvi ning tiivad. Tammik aga kahtleb vesiveski olemasolus, sest rohkem andmeid selle kohta pole, kuid viitab veel ühele tuulikule Ohepalus¹⁰⁴, mida võib leida 1935.-1938. aasta kaardilt (foto 24). Kolu tuuleveski kohta on säilinud ka foto (25). Tänapäevaks on mõlemad veskid hävinud (25A).

Foto 23. Kolu mõisa tuuleveski ja vesiveski Mellini 1798. aasta kaardil.¹⁰⁵

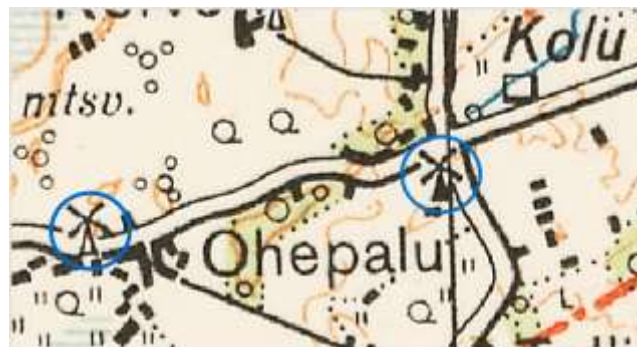

Foto 24. Kolu mõisa ja Ohepalu tuuleveskid 1935.-1938. aasta kaardil.¹⁰⁶

Foto 25. Perekonna von Ungern-Sternberg liikmed Kolu mõisapargis aiamaas, vasakul on koer Rex, taamal (keskel) Kolu tuuleveski, aastal 1890.¹⁰⁷

Fotod 25A ja 25B. Kolu tuulik aprillis 2021¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 111

¹⁰⁵ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁰⁶ EV topo 200T (1935-1938)X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹⁰⁷ Rahvusarhiiv, EAA.1423.1.79.153 Kolu mõis, 1890. <https://bit.ly/2ODQHJz> (21.03.2021)

¹⁰⁸ Foto: Autori erakogu

2.7. Loobu

1583. aastal oli Loobus märgitud veskikoht, milles Tammiku hinnangul Liivi sõja ajal töö peatus, kuid pärast uuesti tööd alustas.¹⁰⁹ 17. sajandi lõpuveerandil oli Loobus peale talude ka kõrts ja Loobu jõel töötas kaks jahuveskit ning saeveski. Üks jahuveski ja saeveski kuulusid mõisale, teise jahuveski aga ehtas Tammiku andmeil 1686. või 1687. aastal talupoeg Jahn Jürgen mõisa veskist ülespoole. Revisjoni aruandes 1726. aastast veskeid pole märgitud.¹¹⁰ Dobermann 1790. aasta paiku on kirjutanud vaid ühest kahe paari kividega töötavast vesiveskist, mis Tammiku hinnangul kuulus Loobu mõisale,¹¹¹ kuid 1798. aasta Mellini kaardil märgitud kaks vesiveskit (foto 26). Tammiku väitel on 1832. aastal kõik eespool mainitud veskid jälle olemas.¹¹²

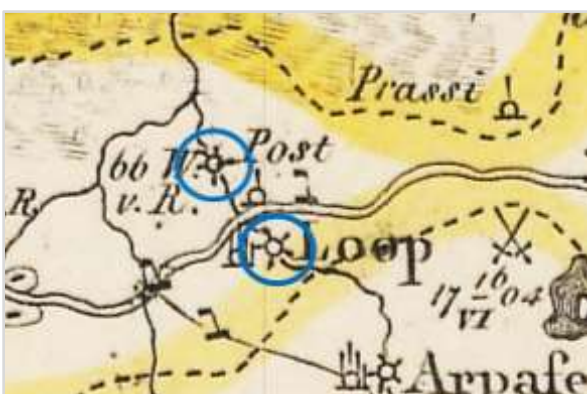

Foto 26. Loobu mõisa vesiveski ja sellest põhja pool asuv vesiveski Mellini kaardil 1798.¹¹³

Foto 27. Loobu mõisa vesiveski 1935.-1938. aasta kaardil.¹¹⁴

Foto 28. Loobu mõisa veski kehand uues hoones 2001. aastal.¹¹⁵

Foto 29. Loobu mõisa vesiveski 1930ndatel.¹¹⁶

¹⁰⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 149

¹¹⁰ Samas, lk 154

¹¹¹ Samas, lk 154

¹¹² Samas, lk 153

¹¹³ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹¹⁴ EV topo 50T (1935-1939). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

¹¹⁵ Foto: Vali, J. (11.06.2001). [www] <https://bit.ly/3g4PyWv> (12.04.2021)

¹¹⁶ Foto: RM F 1192:2. Virumaa Muuseumid SA. [www] <https://bit.ly/3dXRbCH> (12.04.2021)

2.8. Neeruti

Richard Tammiku andmeil oli 1406. aastal Neeruti mõisaga seoses kirja pandud ürikus mainitud veskit¹¹⁷, mis aga üsna pea lõpetas oma olemasolu. 1586. aastal kõneldi Neerutis aga juba kahest veskist. Ühte neist nimetati Neeruti veskiks.¹¹⁸

Neeruti mõisale kuulusid kaks vesiveskit. Üks neist asus praegusest Neeruti mõisahoonest 170 meetrit idakagus Loobu jõe vasakul pool (foto 30), teine Võduvere küla Madi talu ja Jõetaguse küla Vahtrapuu asundustalu rajal jõe paremal kaldal (foto 31).

Eduard Leppiku andmeil on Kadrina kihelkonna hingederevisjonides alates 1795. kuni 1894. aastani ning Kadrina kirikuraamatutes kirjutatud neist kahest veskist asukohta täpsustamata. Mõlemad veskid olid Neeruti mõisa veskid, kuigi tegutsesid ilmselt erinevatel aegadel. Pärimuslikult asus Neeruti mõisa esimene veski Jõetagusel, aga seda nimetatakse Võduvere veskiks. Leppiku sõnul 1858. aasta külakaardil veskit enam pole¹¹⁹, kuid Kaljo Viese väitel oli Võduvere vesiveski 1858. aasta kaardil olemas¹²⁰.

Siinkohal lähevad kahe kodu-uurija arvamused lahku. Kuna mul ei ole õnnestunud eespool nimetatud kaardiga tutvuda, ei saa ma veenduda, kellel oli õigus. Neeruti vesiveski oli märgitud Mellini 1798. aasta kaardil (foto 30, 31). Võduvere vesiveski asukoht on märgitud 1894.-1922. aasta kaardile (foto 32) ning Leppiku kirjelduse järgi olen selle tähistanud 1931-1944. aasta kaardil (foto 33).

Foto 30. Neeruti vesiveski 1798. aasta Mellini kaardil.¹²¹

Foto 31. Neeruti mõisa juures asuv vesiveski 1894.-1922. aasta kaardil.¹²²

¹¹⁷ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 158

¹¹⁸ Samas, lk 189

¹¹⁹ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹²⁰ Viese, K. (1997). Võduvere küla lühiajalugu. Kadrina vald, lk 9

¹²¹ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹²² Üheverstane (1894-1922). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)

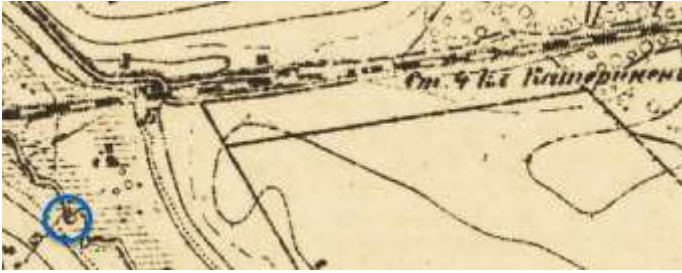

Foto 32. Võduvere vesiveski asukoht 1894.-1922. aasta kaardil.¹²³

Foto 33. Võduvere vesiveski arvatav asukoht 1931-1944. aasta kaardil.¹²⁴

Põhjasõja alguses, kui Neeruti mõis maha põletati, põlesid ka veskid. Alles 1870ndatel hakati mõisahoonet korrastama ning see valmis 1878. aastal. Sellel ajal ehitati üles ka mõisahooned lähedal asuv Neeruti vesiveski. 1913. aastal valati veskile betoontamm, milles võib praegugi näha kirja „MIS 1913”. See pidi tähendama lühendit sõnadest „Meister Jaan Sandmann 1913”.¹²⁵

Viimane Neeruti mõisa mölder oli Anton Kärmik, kes sai veski 1919. aasta maareformiga endale, tegi seal mõningaid täiendusi ning alustas kahe kivipaariga jahvatamist.¹²⁶ Et veski töötas hästi, saab seda järeltada Undla valla protokollide raamatutest, kus üheks valla eelarve sissetuleku allikaks oli ka Neeruti vesiveski pealt saadud tööstusmaks. Maks oli 2% aastasest sissetulekust. Näiteks 1920. aastal oli see summa 600 marka¹²⁷, 1926. aastal aga juba 6000 marka. Sealjuures oli kirjas, et veski töötas 200 päeva aastas ning jahvatas päevas 150 puuda jahu.¹²⁸ 1939. aastal 21. juuli Virumaa Teataja järgi oli Kärmiku veski esimene Virumaal, kus hakati püüli valtsidega jahvatama. See sai ümberringi üsna laialt tuntuks. Veski töötas pärast teist maailmasõda natsionaliseerituna Kadrina kooperatiivi käes kuni 1949. aasta märtsi lõpus see maha põles. Siis oli veskis 3 möldrit.¹²⁹

¹²³ Üheverstane (1894-1922). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)

¹²⁴ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

¹²⁵ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹²⁶ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 192

¹²⁷ ERA. 2006.1.1. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. 1920-1923

¹²⁸ ERA. 2006.1.2. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. 1924-1928

¹²⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 192

Foto 34.

Neeruti vesiveski ees aastal 1949, kui vesiveski kuulus Kadrina Tarbijate Kooperatiivile.¹³⁰

Neeruti mõisa magasiaida vastas üle tee oli asunud kivist tuuleveski, mille kohta Tammiku sõnul aga rohkem midagi teada pole. Teine, kuid puidust tuuleveski, asus Vandus, mis teadaolevalt rajati 1894. aastal (foto 35). 1912. aastal müüdi veski samast külast pärit Uduküla talu peremehele Leonhard Ollale, kes vedas veski Udukülla üle (foto 36) ja jahvatas seejärel selles ühe paari kividega töötavas veskis lihtjahu kuni kolhooside tulekuni.¹³¹

Foto 35.

1894. aastal ehitatud Vandu tuuleveski 1895.-1918. aasta kaardil.¹³²

Foto 36.

1935.-1939. aasta kaardile on märgitud endise Vandu tuuleveski koht (punane täpp) ning koht Udukülas, kuhu 1912. aastal Leonhard Olla selle ümber paigutas.¹³³

¹³⁰ Foto: Neeruti Selts MTÜ

¹³¹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 185

¹³² Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹³³ EV topo 50T (1935-1939). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)

2.9. Pajualuse

Loobu jõel, Neeruti mõisa veskist pisut allavoolu asus Kadrinas praeguse Tapa tee 9 kerkiva kivimaja kohal Päre veski, mida säilinud dokumendid mainivad juba 1586. aastal. Algul kutsuti seda küla 16. sajandil sinna asutatud karjamõisa järgi Pajualuse (Paienall, Paynol, Painall) veskiks. Pajualuse nime tõrjus peagi välja ühe veskiomaniku (Berg) nimest rootsipärase häälduse (bärj) järgi kujunenud rahvapärane toponüüm Päre¹³⁴, saksakeelsetes tekstides Perri. (Foto 37)

See nimekuju esineb kuni 18. sajandi alguseni reas dokumentides, hiljem veskist enam juttu pole. See puudub ka Mellini atlasel, mistõttu Leppiku arvates võib see tähendada seda, et veski põletati maha põhjasõja lahingute käigus 1702. aastal koos Kadrina kirikumõisa, koolimaja ja Kruusimäe karjamõisaga. Vesiveskit hiljem enam üles ei ehitatud.¹³⁵ Bergi veskist sai rahvasuus Päre veski ja selle järgi omakorda said nime nii Päre küla kui ka Päre karjamõis.¹³⁶

Foto 37. Päre veski 1698. aasta kaardil.¹³⁷

¹³⁴ **Autori märkus:** Päre – Leppik, E. (2000). Kultuurilooline Kadrina. Laiuse, lk 8

¹³⁵ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹³⁶ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 207

¹³⁷ Rahvusarhiiv, EAA.1.2.C-IV-126 leht 1. *Klingenberg Håff i Wirland och Trissfer eller S. Catharina Sochn. (1698)*. [www] <https://bit.ly/38Bdywk> (12.01.2021). **Autori märkus:** Sõna “vesiveski” ja sinine ring on kaardile lisanud uurimistöo autor.

2.10. Pala

Tammiku andmeil on Dobermanni aadressraamatus (1790) märgitud ühe paari kividega töötavat vesiveskit, mis asus ½ km külast Valgejõe poole nn Pala ojal.¹³⁸ Mellini kaart (1798) Pala külas olnud veskit ei näita.

Krögeri aadressraamatu (1893) andmeil on Pala mõisal olnud jahuveski ja saeveski.¹³⁹ Viimase sisseseade juurde kuulus Tammik andmeil ka hõvelmasin. Seal saeveskis töötas mölder Villem Aavakivi, kes oli kaotanud sealsamas saeveskis töötades oma labakäed ja tegi kõike vaid käeköntide abil, kuid tuli niimoodi toime ka möldriametiga.¹⁴⁰ Tammiku väitel töötas vesiveski seal kuni ümbruskonna polügooni alla minekuni 1957. aastal, ikka koos saeveskiga.¹⁴¹

Kõige varasema märke vesiveski olemasolu kohta leidsin 1894.-1922. aasta kaardilt (foto 38). Hiljem kui 1943.-1944. aasta kaardil (foto 39) Palakülas vesiveskit märgitud pole.

Foto 38. Vesiveski asukoht Palaveski külas 1894.-1922. aasta kaardil.¹⁴²

Foto 39. Vesiveski koht Palal 1943.-1944. aasta kaardil.¹⁴³

2.11. Saksi

Saksi mõisa alla kuulunud Vahakulmu külas töötas Valgejõel 1726. aasta adramaaloenduse andmetel vesiveski.¹⁴⁴ (Foto 40, 41) Selle veski võib leida ka Mellini 1798. aasta kaardilt. Samal kaardil on ka tuuleveski, mis asus Saksi mõisa lähedal (foto 40), kuid hilisematelt ajalookaartidelt enam seda tuuleveskit ei leia.

¹³⁸ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 217

¹³⁹ Kröger, A. W. (1893). *Estländisches Verkehrs- und Adressbuch für 1893/94*. Riga: Müllerische Buchdruckerei, lk 162. [www] <https://bit.ly/2Qp03tf> (14.04.2021)

¹⁴⁰ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 218

¹⁴¹ Samas, lk 217

¹⁴² Üheverstane (1894-1922). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)

¹⁴³ Heereskarte 300T (1943-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (14.04.2021)

¹⁴⁴ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 270

Vesiveski kuulus Saksi mõisale, kuid 1920. aastail pani Eesti Vabariik selle müüki ning veski läks eravaldusse. Pärast teist maailmasõda oli Vahakulmu veski Punalipu kolhoosi valduses kuni 1959. aastani, seejärel jäi seisma ja hakkas lagunema. Kui tuli talude tagastamise aeg, võttis endise omaniku poeg, kes ise elas Tallinnas, talu koos lagunenu veskihoonega küll välja, kuid andis rendile.¹⁴⁵

Tammiku väitel oli 1805. aasta kaardile tekkinud Vahakulmu lähedusse uus tuuleveski (foto 41). Andmed selle veski tegevuse kohta aga puuduvad, samuti ei teata, Kallele vesiveski ehitamise aega (foto 40). Mellini kaardil oli Kalles vesiveski olemas ja töötas ka esimese maailmasõja järel.¹⁴⁶ 1935.-1938. aasta kaardile tuuleveskit märgitud ei ole, samuti pole 1943.-1944. aasta kaardile Kalle külas vesiveskit enam märgitud.

Foto 40. Vahakulmu ja Kalle vesiveskid, Saksi mõisa tuuleveski Mellini kaardil 1798. aastal.¹⁴⁷

Foto 41. Vahakulmu vesiveski, tuuleveski ja Kalle vesiveski 1895.-1918. aasta kaardil.¹⁴⁸

2.12. Tõdva-Kõnnu

1585. aasta vakuraamatus kõneldakse Tammiku sõnul Mõndavere veskist. Ajaloolase Enn Tarveli järgi oli see Tõdva-Kõnnu mõisa külje all olev tuuleveski veel alles 19. sajandi algupoolel. Teine veski pidi Enn Tarveli arvates olema Soomukse külas ja see oli Loobu jõe vesiveski (foto 43).¹⁴⁹ 1798. aasta Mellini kaart näitas ka Soomukse vesiveskit (foto 42). Mõndavere veskist ei ole 18. sajandil enam mingeid ülestähendusi, kuid 19. sajandi algul on see seal Tammiku hinnangul taas olemas. Tõenäoliselt siis juba uusehitusena.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 272

¹⁴⁶ Samas, lk 272

¹⁴⁷ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁴⁸ Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹⁴⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 287

¹⁵⁰ Samas, lk 291

Foto 42. Soomukse vesiveski Mellini 1798. aasta kaardil.¹⁵¹

Foto 43. Soomukse vesiveski Loobu jõel 1861. aasta kaardil.¹⁵²

Millisest ajast pärineb Lokuta veski (foto 44), ei ole teada, kuid 1726. aastal ta ilmselt enam ei töötanud.¹⁵³ Kahe viimase sõja vahel kuulus Lokuta veski kellelegi Peinarile ja töötas viimati veel kolhooside ajal.¹⁵⁴

Foto 44. Tõdva-Kõnnu mõisale kuulunud Lokuta vesiveski 1935.-1939. aasta kaardil.¹⁵⁵

2.13. Undla

Kodu-uurija Richard Tammiku andmeil on Undla mõisa juures olnud vesiveski ja selle lähedal asuvas Sootaguse külas tuuleveski. Kumb neist on vanem, pole kindlalt teada. 1726. aastal kõneldi küll juba Veske Ado Jürrist Sootagusel, kuid see ei tarvitse olla tõendiks Sootaguse veski

¹⁵¹ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁵² *Charte von der Grenze zwischen den priv. Guten Wattküll und Köndes*. 1861. EAA.3724.4.1814, leht 1. [www] <https://bit.ly/3tUa9k3> (26.03.2021)

¹⁵³ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 290

¹⁵⁴ Samas, lk 291

¹⁵⁵ EV topo 50T (1935-1939). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)

olemasolust tollal. 1750. aasta adramaade revisjonis on Tammiku väitel juttu kahest veskist, mis sellel ajal ei töötanud. Sellest järeldab Tammik, et 1726. aastal oli olemas juba Sootaguse veski. Ka Dobermann kõneleb Undlas olnud puust vesiveskist.¹⁵⁶ 1859. aasta Undla mõisa kaardil on nii vesiveski kui ka Sootaguse tuuleveski märgitud (fotod 45 ja 46).

Foto 45. Undla vesiveski 1859. aasta kaardil.¹⁵⁷

Foto 46. Sootaguse tuuleveski 1859. aasta kaardil.¹⁵⁸

Enne 1890. aastat ostis mõisnikult Sootaguse tuuleveski Juhan Tonka ja töötas sellega kuni 1920. aastani. Veski seisis kasutamata 1980. aastateni, enne kui see lammutati.¹⁵⁹ Allpool oleval fotol on taamal näha Sootaguse tuuleveski.(foto 47).

Foto 47. Undla koolimajast paremal, on näha tuuleveski. (Foto autor ja aeg teadmata)¹⁶⁰

Undla vesiveskis oli 1871. aastal möldriks Karl Taumann.¹⁶¹ Arhiiviallikate andmeil oli veski 1924. aastal antud endile Tiitsole 1945. aastani, kuid Tiitso töötas seal 1944. aastani.¹⁶² (Foto 48)

¹⁵⁶ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 351

¹⁵⁷ *Charte von dem im Ehstländische Gouvernement, Wierländschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Undell. 1859.* EAA.3724.4.1781, leht 2. [www] <https://bit.ly/32yItG5> (16.04.2021)

¹⁵⁸ Samas, leht 1. [www] <https://bit.ly/32yItG5> (16.04.2021)

¹⁵⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 351-352

¹⁶⁰ Foto: Neeruti Selts MTÜ

¹⁶¹ Samas, lk 353

¹⁶² ERA. 1545.1.485. Undla vesiveski

1949. aasta alguses võttis äsja moodustatud keemiatöenduslik artell Mineraal selle enda kätte ning taastas tootmisruumidena.¹⁶³ (Foto 49) Veskihoone peale ehitatud mansardiga puidust elumaja võeti kasutusele kontorina. Põhjalikum ümberehitus tehti 1968. aastal, hiljem võeti järkjärgult kasutusele ka veskikorrus, kuhu rajati avar puhkeruum ja soome saun. Kontor koliti

Foto 48. Telefoniliini remont Undla veski juures, vasakul vesiveski.¹⁶⁴ Foto on dateerimata, kuid arvatavalt 1930. aastad.

Foto 49. Vaade 1958. aastal Undla mõisa veski- ja viinavabriku hoonetele, kus tegutses siis juba keemiatöenduslik artell Mineraal.¹⁶⁵

majast välja 1998. aastal eesmärgiga hoone kasulikult müüa. Sellest ajast peale seisab maja tühjana.¹⁶⁶ Tänapäevaks, aprill 2021 näeb endise vesiveski koht välja selline nagu allpool oleval fotol (50) on näha.

Foto 50. Undla vesiveski koht aprillis 2021.¹⁶⁷

¹⁶³ Olvet, Riin. (2012). Artellist aktsiaseltsini. Kadrina Keskkool. [Uurimistöö] Kadrina, lk 5

¹⁶⁴ Foto: RM F 1149:2. Virumaa Muuseumid SA. [www] <https://bit.ly/3n5yVfb> (17.04.2021)

¹⁶⁵ Foto: EFA.774.0.410529. [www] <https://bit.ly/3edYjeF> (17.04.2021)

¹⁶⁶ Leppik, Eduard. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹⁶⁷ Foto: Autori erakogu

2.14. Vatku

Arhiiviallikate põhjal esimesed andmed Vatku kohta pärinevad 1583. aastast. 1586. aasta revisjoni materjalidest on teada, et Vatku mõisal oli tol ajal vaid üks küla, 8 perega ning selle juurde kuuluva veskiga.¹⁶⁸ Vatku mõisa vesiveski oli peahoonest loodes jõe kaldal. Sinna tuli Uku külast tee, mis ühendas Loobu keskjooksu ida- ja läänekallast.¹⁶⁹ Mellini atlas (1798) veski kohta tingmärk puudub, mis võis tähendada, et see rajati sinna 18. sajandil, kuid kaardile on märgitud tuuleveski. (Foto 51)

Foto 51. Tuuleveski Vatku mõisa lähedal 1798. aasta Mellini kaardil.¹⁷⁰

1637. aastal märgitakse arhiiviallikas Vatku mõisa alla nii Vatku kui ka Ama küla.¹⁷¹ Tammiku andmetel on Vatku mõisa selleaegsed hooned eesotsas härrastemajaga olnud kõik puitehitised. Isegi kahe paari kividega töötav vesiveski, ainult kõrtsihooned on olnud kivist. Veski talu peremehest Veski Johannist kõneletakse juba Vatku mõisa 1635. aasta vakuraamatus, edasi 1657. aastal sündinud Veski Jahnist, 1694. aastal Veski Jakobist ning tema järel Veski Abrahamist. 1872. aastal on andmeid Veski koha peremehest Hans Maamäggist, kuid siis veskit ei mainita. Pole teada, kas veski oli veel alles või mitte. Talumaade kruntimise¹⁷² ajal viidi Veski talu üle Ama tee äärde, mis oli Tammiku arvates ka veski tegevuse lõpp.¹⁷³

1866.-1915. aasta kaardile on märgitud ka tuuleveski Ama külas, mille kohta mul mingit informatsiooni ei õnnestunud leida. (Foto 52)

¹⁶⁸ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 360

¹⁶⁹ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹⁷⁰ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁷¹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 369

¹⁷² **Autori märkus: Kruntimine** - tõsis päevakorda 19. sajandi keskpaigal, mil algas talude müük talupoegadele pärisomandusse. Kruntimise tulemusena kadus üleribusus ning taluõu ning talumaad moodustasid võimalikult ühtse terviku. Allikas: Talumaade kruntimine. Maaelu murdepunktid. Eesti Maaelumuuseumid <https://maaelumuuseumid.ee/tahvel1/maaelu-murdepunktid/> (17.04.2021)

¹⁷³ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 368

Foto 52. Vaku mõisa vesi-veski ja tuuleveski Ama külas 1866.-1915. aasta kaardil.¹⁷⁴

2.15. Udriku

Udriku küla mainiti 1429. aastal koos Mäoküla (Meakes), Nagala (Naakel), Salla (Salde) ning Tokolopi (Towkelepp) küladega, mis kõik kuulusid Kurrisaare (hiljem Polli) mõisa koosseisu. Nagala küla oli selleks ajaks juba välja surnud, sest mainitud on ainult veskit.¹⁷⁵

Foto 53. (Nagala) vesiveski Udriku ojal. Melini kaart 1798. aastal.¹⁷⁶

Foto 54. Nagala vesiveski 1935.-1938. aasta kaardil.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Kolmeverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (17.04.2021)

¹⁷⁵ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 300

¹⁷⁶ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁷⁷ EV topo 200T (1935-1938)X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (15.04.2021)

Mellini 1798. aasta kaardil on Loobu jõel Kurrisaare mõisa läheduses ainult üks vesiveski, mis ilmselt on Nagala vesiveski (foto 53).

Foto 55. Nagala vesiveski Udriku ojal 1931.-1944. aasta kaardil.¹⁷⁸

Foto 56. Praegu elamuna kasutatav endise Udriku mõisa Nagala vesiveski koht.¹⁷⁹

Loobu lisajõel, Udriku ojal (foto 55), on praegu elamuna kasutatav endise Udriku mõisa Nagala veski (foto 56), mida Tammiku sõnul on arhiividokumentides nimetatud juba 1429. aastal. Saagedased mainimised mitmesugustes dokumentides osutavad, et Nagala veski on tegutsenud vahetpidamata kuni 20. sajandi keskpaigani. Väikesed pausid võisid olla Liivi ja põhjasõja ajal. Kui Polli mõis 1642. aastal jagati, Henrik (Heinrich) ja Berend (Bernhard) Rehbinderi vahel vastavalt Udriku ja Polli mõisateks, sattus Nagala veski Udriku valduste hulka.¹⁸⁰

18. sajandist alates oli veski rendil ettevõtlike talupoegade käes, kusjuures rendina kehtis kohustus jahvatada Udriku mõisa vilja.¹⁸¹ Veel 1909. aastal oli juttu Nagalast tema kahe talu ja vesiveskiga, hiljem 1920.-30. aastail kuulus sealne ühe paari kividega töötav vesiveski Joosep Siispoolile, kes ostis selle riigilt.¹⁸² 1926. aasta Undla valla eelarve sissetuleku allikaks oli ka Nagala vesiveski pealt saadud 2000 marka tööstusmaksu. Veski töötas 200 päeva aastas, suutes läbi laste 50 puuda vilja.¹⁸³ Joosep Siispooli ajal põles elumaja maha, kuid veski jäi alles. Seal töötas Joosepi järel tema poeg Martin.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

¹⁷⁹ Foto: Autori erakogu

¹⁸⁰ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹⁸¹ Samas

¹⁸² Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 327

¹⁸³ ERA. 2006.1.2. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. 1924-1928

¹⁸⁴ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 327

2.16. Vohnja

1539. aastal on Tammiku väitel kirjas Vohnja mõisa müügiga seotud arhiividokumentides, et siis koosnes mõis mõisahooneist, veskest ja ühest selle veski juures olnud perest.¹⁸⁵ 1893. aastal märkis Kröger aadressraamatus, et vesiveski asus mõisast ühe kilomeetri kaugusel.¹⁸⁶ Veski asus Vaiatu poolt voolava oja kaldal (foto 57) ja oli tavaline ühe paari kividega töötav, lihtjahu jahvatav vesiveski.¹⁸⁷ 1924. aastal lõpetas veski tegevuse.¹⁸⁸ 1920. aastatel ehitati, vanast veskist ülesvoolu, viinaköögi kõrvale, uus veski ja vanutustöökoda. Vabariigi ajal varustati veski püüsilindritega ja 1932. aastal pakkus riik seda müüa. Viinaköögist on järel vaid varemed, kuid veskihoone ehitati Vohnja kolhoosi poolt ümber viljakuivatiks ja püsib praegugi.¹⁸⁹ (Fotod 58, 59)

Foto 57. Vohnja vesiveski asukoht 1935.-1938. aasta kaardil.¹⁹⁰

Foto 58. Vohnja mõisa endine vesiveski, mis on ümber ehitatud viljakuivatiks. Foto on tehtud aprillis, 1991. aastal.¹⁹¹

Foto 59. Vohnja mõisa endine vesiveski, mis on ümber ehitatud viljakuivatiks. Foto on tehtud aprillis, 2021. aastal¹⁹²

¹⁸⁵ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 379

¹⁸⁶ Kröger, A. W. (1893). *Estländisches Verkehrs- und Adressbuch für 1893/94*. Riga: Müllerische Buchdruckerei, lk 162. [www] <https://bit.ly/2Qp03tf> (18.04.2021)

¹⁸⁷ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 387

¹⁸⁸ Leppik, E. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina

¹⁸⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 388

¹⁹⁰ EV topo 200T (1935-1938). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹⁹¹ Foto: Autor Urmas Ojaste, EFA.333.0.149187

¹⁹² Foto: Autori erakogu

2.17. Imastu

1798. aasta Mellini kaardile on Imastu mõisa lähedale märgitud tuuleveski. (Foto 60) Ka Tammiku andmeil jutustab Dobermann 18. sajandi lõpus, et tolleaegses mõisas oli juba rida kivihoo-
neid: elumaja, abihooned, 2 talli, aidad, tuuleveski, rehi. Tuuleveski oli Mellini järgi Imastu mõisa lähedal keset põldu ja see töötas kahe paari kividega. Kus asus aga ühekäiguline puust vesiveski, polegi Tammiku arvates päris selge. Arvatavasti asus Imastu järvesilmast lähtuva jõeharu kaldal kunagi vesiveski, mis olevat ka 1907. aastal veel töötanud. Ja teatakse ka, et viimaseks möldriks selles veskis oli Jaan Tänavots. Konnaverest oli kaevatud kraav selle veskini ja tolle kraavi kallast pidi käinud ka talvetee.¹⁹³ 1895.-1918. aasta kaheverstane kaart kinnitab ka vesiveski olemasolu (foto 61).

Foto 60. Imastu tuuleveski Mellini 1798. aasta kaardil.¹⁹⁴

Foto 61. Imastu vesiveski 1895.-1918. aasta kaardil.¹⁹⁵

Imastu mõisa alla kuulusid 1726. aasta revisjonikirjade andmetel ka Tõrma (Torma), Põima (Poima) ja Vanamõisa (Wannamois) külad. (Foto 62)

20. sajandi alguses oli Põimal kaks tuuleveskit (foto 63). Üks Põima teeristi juures, mis kuulus, vähemalt 1920. aastail Rudolf Tertsule ja teine Jaan Tüli veski Põimalt Udriku poole viiva tee ääres keset välja. 1920. aastate andmeil töötas Tertsu veski kahe paari kividega ja jahvatas 100 puuda päevas. Samal ajal on Tüli veski jahvatanud vaid 100 päeva aastas, 50 puuda päevas. Tammiku andmeil oli teise maailmasõja ajal tolle veski omanikuks Evert Peeling, kes töötas seal veel peale sõdagi¹⁹⁶, kuid hilisematelt kaartidelt enam neid veskeid ei leia.

¹⁹³ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 72

¹⁹⁴ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁹⁵ Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (18.04.2021)

¹⁹⁶ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 76

Foto 62. Põima, Vanamõisa ja Tõrma külad 1798. aasta Mellini kaardil.¹⁹⁷

Foto 63. Põima kaks tuuleveski 1935.-1938. aasta kaardil.¹⁹⁸

2.18. Lasila

17. sajandil tekkinud Lasila mõisaga seostuvad Lasila ja Kagerla külad (foto 64). Kagerlas töötas 1867. aastal mõisa tuuleveski, mille mölder oli Kustav Esberg. Veski tegutses Tammiku andmeil veel 20. sajandil. Esberg maksis selle eest 60 rubla renti aastas.¹⁹⁹ 1935.-1938. aasta kaardil (foto 65) on veel teinegi tuuleveski. See asub Järtu lähedal. Eespool nimetatud kaardil jääb Järtu Rakvere piiridesse, kuid Eesti kohanimeraamat näitab Järtut Jõepere mõisa piirides²⁰⁰, aga nimetab selle Lasila mõisa juurde kuuluvaks²⁰¹. Selle tuuliku kohta info puudub.

Foto 64. Kagerla küla Mellini 1798. aasta kaardil.²⁰²

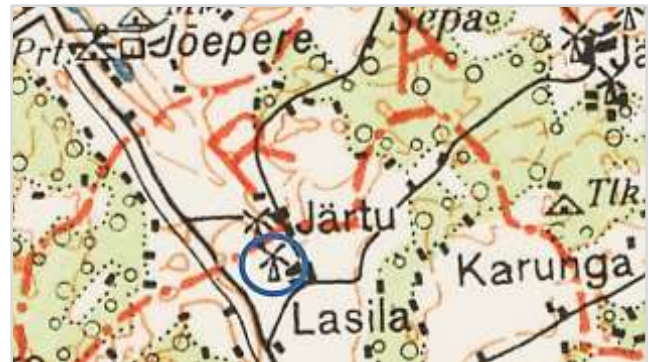

Foto 65. Lasila mõisa tuuleveski Kagerlas 1935.-1938. aasta kaardil.²⁰³

¹⁹⁷ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

¹⁹⁸ EV topo 200T (1935-1938). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

¹⁹⁹ Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk, lk 137

²⁰⁰ **Autori märkus:** Eesti kohanimeraamat. [www] http://www.eki.ee/dict/knr/lisad/kaart_14.pdf (18.04.2021)

²⁰¹ **Autori märkus:** Järtu - Eesti kohanimeraamat. [www] <https://bit.ly/3aj7yZy> (18.04.2021)

²⁰² *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

²⁰³ EV topo 200T (1935-1938). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)

2.19. Palmse

Tammiku andmeil on 1583. aasta revisjoni dokumentides kirjas, et Palmse mõisa alla kuulus 8

Foto 66. Palmse mõisa külad Mellini kaardil 1798. aastal.²⁰⁴ Töö autor tähistas Palmse mõisa külad kaardil sinise joonega, ka 3 vesiveskit on kaardil märgitud.

küla: Võsupere, Muike, Uusküla, Vatu, Tõugu, Võhma, Ilumäe ja Couwoy (pole kaardil). Lisaks nimetatud küladele on arhiiviallikas kirjas ka kaks veskit, Joaveski ja Porgaste²⁰⁵, Mellini kaardil ka Oruveski. (Foto 66)

Tammiku andmetel on 1726. aastast teada mölder Orraweske Jak'ust. See tähendab, et oli ka Oruveski vesiveski ning see töötas. Joaveski ja Porgaste möldreist juttu polnud, need veskid võisid olla kasutamata, võib-olla koguni hävinenud. Oruveskisse oli ehitatud 1743. aastal uus ühe kivipaariga töötav vesiveski, millele 1752. aastal lisatud veel teinegi kivipaar.²⁰⁶

Joaveski vesiveskit Mellini kaardilt ei leia, võimalik, et see kaardi koostamise ajal ei töötanud, kuid seda ei leia ka hilisematelt ajaloolistelt kaartidelt.

Oruveskil oli juba 18. sajandi lõpus töötanud jahuveski kõrval ka saeveski. Hiljem, 19. sajandi lõpupoolel, hakkas tööle ka Võsu saeveski. Tammiku väitel tegutsesid nii Joaveskil kui ka Porgastes 19. sajandil villaveskid.²⁰⁷ Kröger on 1893/94. aasta aadressraamatus märkinud villavabrikut ja vesiveskit Porgastes (foto 67), vesiveskit Oruveskis (foto 68). Oruveski vesiveski koht on täna 2021. aasta kevadel jäädvustatud fotol 69. Veel on aadressraamatus märgitud vesiveskid Lavikus (asub ilmselt Porgaste juures) ja Saes (foto 70) ning Võsu saeveskit.²⁰⁸

Ligedama vesiveskit ei maini ei Kröger, ega ka mitte kodu-uuriija Tammik, kuid selle veski leiab 1895.-1918. aasta kaardilt (foto 70).

²⁰⁴ *Der Wesenbergsche Kreis*. EAA.1365.1.31 leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

²⁰⁵ Tammik, Richard. (2005). *Kadrina kihelkond läbi aegade*. Pärnu: AS Trükk, lk 224

²⁰⁶ Samas, lk 233

²⁰⁷ Samas, lk 234

²⁰⁸ Kröger, A. W. (1893). *Estländisches Verkehrs- und Adressbuch für 1893/94*. Riga: Müllerische Buchdruckerei, lk 162. [www] <https://bit.ly/2Qp03tf> (18.04.2021)

Foto 67. Kaks vesiveskit Porgastes 1923.-1935. aasta kaardil.²⁰⁹

Foto 68. Vesiveski Oruveskil 1923.-1935. aasta kaardil.²¹⁰

Foto 69. Vesiveski koht Oruveskil aprillis 2021. aastal, mis asub fotol paremal.²¹¹

Foto 70. Ligedama ja Sae vesiveski kohad 1895.-1918. aasta kaardil.²¹²

²⁰⁹ EV topo 25T (1923-1935). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (18.04.2021)

²¹⁰ Samas, (18.04.2021)

²¹¹ Foto: Autori erakogu

²¹² Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (18.04.2021)

Kokkuvõte

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli ajalooliste kaartide abil välja selgitada, kus asusid Kadrina kihelkonnas tuule- ja vesiveskid. Kasutasin töös Maa-ameti ajaloolisi kaarte, Rahvusarhiivi kaarte ja Richard Tammiku raamatut „Kadrina kihelkond läbi aegade“. Veel püüdsin välja selgitada, kui palju Kadrina kihelkonna territooriumil olnud veskitest tänaseks, 2021. aastaks, veel maastikul säilinud on.

Uurimistöö esimeseks ülesandeks oli läbi töötada Richard Tammiku raamatud „Kadrina kihelkond läbi aegade“ ja „Sinust, mu Hulja!“ ning kirjutada nendest välja info, mis puudutab veskeid. See töö oli väga ajamahukas, sest läbi tuli lugeda rohkem kui 400 lehekülge ja kirjutada välja muu informatsiooni vahelt olulised andmed veskite kohta.

Kadrina Kihelkonnas oli mõisaid kokku 19 - Arbavere, Hulja, Hõbeda, Imastu, Jõepere, Kihlevere, Kolu, Lasila, Loobu, Neeruti, Pajualuse, Pala, Palmse, Saksi, Tõdva-Kõnnu, Udriku, Undla, Vatku ning Vohnja. Tammiku raamatutesse talletatud info põhineb arhiividokumentidel ning seda oli hea võrrelda ajalookaartidel olevate veskimärkidega. Kasutasin seitset ajaloolist kaarti Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemist ning Maa-ameti kaardirakendustest üheksat erinevat ajalookaarti.

Veskid, millest Tammik kõneles, olid enamik leitavad ka ajalookaartidelt. Mõned erinevused siiski leidsin. Näiteks Hulja mõisa Kriska tuuleveskit ma üheltki kaardilt ei leidnud. Kuigi Tammik nimetas Hulja mõisa veskitest ühena Kriska veskit, siis rohkem ta selle veski kohta midagi ei lisa. Samuti ei leidnud ma Hulja mõisa Saaremeta vesiveskit üheltki ajalookaardilt, kuigi Tammiku sõnul see Mellini kaardil oli. Leidsin kaardile märgitud tuuleveski Lante külast, mida Tammik kuue Hulja veski hulgas ei maini, küll aga siiski oma raamatus kirjeldab.

Huvitav lugu selgus aga 1894. aastal ehitatud Vandu tuuleveskiga seoses, mis paigutati ümber 1912. aastal Udukülla. Leidsin need kaks tuuleveskit erinevatelt ajalookaartidelt ning ilma Tammiku arhiividokumentidele põhineva infota oleksin kindlasti arvanud, et need on kaks erinevat veskit (foto 35 ja 36), mis ehitati erineval ajal.

Veskite otsimisel kaartidelt tuli kasuks ka Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist (DIGAR) leitud Alexander Wilhelm Krögeri koostatud ning 1893. aastal välja antud aadress-kalender. Sellest saadud info veskite olemasolu kohta mõisates oli väga vajalik. Väljaanne oli saksa-keelne, mille tõlkimist raskendas gooti kirjas tekst.

Uurimistöö kolmandaks ülesandeks oli otsida üles nii palju kui võimalik endiste veskite asukohti maastikul täna, 2021. aasta kevadel. Uurimistöö käigus selgunud info põhjal ei olnud enam mõtet kõiki kohti, kus veski kaardil asus, läbi käia, sest teadsin, et need olid hävinud.

Mõned toredad üllatused siiski leidsin. Näiteks kaks hollandi tüüpi tuuleveskit – Rebasemäel Lingumäe ja Veskimäel Vaalumäe tuulikud. Leidsin ka Kolu tuuleveski müürid keset põldu, Oruveski oletatava sissekäigu Palmses, Arbavere veskimüürid ning Pundi veski varemeid. Pildistasin ka Nagala vesiveski kohta, kus täna asub talukoht, ning Vohnja ja Undla vesiveskite kohti.

Kõik minu tööülesanded said täidetud, kuid usun, et seda tööd annab veel edasi arendada ja uurida. Minu töö tähtsus on selles, et kaardistasin Kadrina kihelkonna vesiveskid Valgejões ning kihelkonna tuuleveskid. Edaspidise töö käigus võiks need veskid kanda ühele kaardile, samuti võiks täpsemalt uurida ka Valgejõe vesiveskite asukohti ning seal kandis olnud tuuleveskite asukohti.

Uurimistööd koostades sain hea ülevaate eri tüüpi veskitest ja nende ajaloost Eestis. Sain teada, et Eestis on alles hetkel üksainus Hellenurme vesiveski, mis töötab. Veskite päästmiseks ja neile uue rakenduse leidmiseks on 2003. aastal asutatud MTÜ Eesti Veskivaramu. Mitmed tuuleveskid Eestimaal on taastatud ning leidnud uue kasutuse. Loodan, et keegi võtab ette ka Lingumäe või Vaalumäe tuulikute taastamise.

Uurimistööd kirjutama hakates teadsin, et palju ajaloolised ja muinsuspärandi väärtusega vesiveskid on hävinud, kuid üllatusin väga, kui lugesin, et keskkonnaamet ei luba paljudes veskikohtades paisusid taastada ega veejõudu kasutada või siis on esitatud keskkonnanõuded sedavõrd ebamõistlikud ja kulukad, et neid pole veskikoha omanikul võimalik täita. Küllap on ka see aja märk, et tuleb tõestada, et veskipaisud pole keskkonnareostus.

Kasutatud materjalid

Raamatud

- Juske, Anto ja Raesaar Peeter. (2008). Tuulikud läbi aegade. Tallinn
- Laugaste, E., Normann, N. (1959). Muistendid Kalevipojast. Tallinn
- Leppik, Eduard. (2002). Loobu jõgikonna vesiveskitest. Toimetised A-515. Neeruti Selts MTÜ. Kadrina
- Tammik, Richard. (2003). Sinust, mu Hulja: läbi sajandite tänapäeva. Pärnu: AS Trükk
- Tammik, Richard. (2005). Kadrina kihelkond läbi aegade. Pärnu: AS Trükk
- Tihase, Karl. (2007). Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus
- Viese, Kaljo. (1997). Võduvere küla lühiajalugu. Kadrina vald

Artiklid

- Eesti 100: Mis teeb tähelepanuväärseks Seidla tuuleveski? Reisijuht. (17.07.2018) [www] <https://reisijuht.delfi.ee/artikkel/83053827/eesti-100-aaret-i-mis-teeb-tahelepanuvaarseks-seidla-tuuleveski> (30.04.2021)

Elektroonilised materjalid

- Soopan, Ivar. (2018). Enamik Eesti vesiveskitest on langenud varemetesse, vilja jahvatab vaid üks. – Reisiportaal, 14. mai. [www] <https://reisiportaal.ee/video-enamik-eesti-vesiveskitest-on-langenud-varemetesse-vilja-jahvatab-vaid-uks/> (30.04.2021)
- Talumaade kruntimine. Maaelu murdepunktid. Eesti Maaelumuuseumid. [www] <https://maaelumuuseumid.ee/tahvel1/maaelu-murdepunktid/> (17.04.2021)
- Tuuleveskid – minevikumälestised. (2003) - Ärgake! 8. oktoober, lk 20-23. [www] <https://wol.jw.org/et/wol/d/r37/lp-st/102003735#h=15> (30.04.2021)
- Tuulikud. Eesti Vabaõhumuuseum. [www] <https://evm.ee/est/ekspositsioon/saared/tuulikud> (30.04.2021)
- Tuulikud. Saaremaa loodusturism. [www] <http://www.saaremaanaturetourism.eu/Tuulikud> (30.04.2021)
- Veskid Eestis. Lahmuse vesiveski. [www] <https://www.vesiveski.ee/veskite-ajalugu-1> (30.04.2021)
- Wikipedia. [www] <http://et.wikipedia.org/wiki/Tuuleveski> (30.04.2021)

Ajalehed

- Järvet, Arvo ja Vahtre, Riho. (2013). Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? – Maa-leht, 21. september. [www] [Vesiveski – kas pärandkultuuri uppuv lipulaev? - Maa-leht \(delfi.ee\)](http://www.delfi.ee) (30.04.2021)

Kressa, Jaanika. (2008). Mae Juske: Unistused aitavad inimestel elada – Vooremaa, 9. august. [www] <https://www.vooremaa.ee/mae-juske-unistused-aitavad-inimestel-elada/> (30.04.2021)

Uldrich, Helen. (2005). Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi. - Virumaa Teataja, 11. juuni. [www] Igavene võitlus tuuleveskitega pole lõppenud Virumaalgi - Arhiiv - Virumaa Teataja (postimees.ee) (30.04.2021)

Teatmeteosed

Eesti kohanimeraamat. [www] <http://www.eki.ee> (18.04.2021)

Eesti Entsüklopeedia. [www] http://entsyklopeedia.ee/artikkel/mellin_ludwig_august (25.03.2021)

Kröger, Alexander Wilhelm. (1893). *Estländisches Verkehrs- und Adressbuch für 1893/94. Riga: Müllerische Buchdruckerei*, lk 119. [www] <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:353506/312059/page/162> (14.04.2021)

Intervjuud

Uibo, Enn. (03.11.2018). Vaalumäe tuuleveskist. Eleri-Lea Elven. [Audiosalvestis]. Vaalumäe

Arhiivimaterjalid

ERA. 1545.1.485. Undla vesiveski

ERA. 2006.1.1. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. 1920-1923

ERA. 2006.1.2. Undla valla volikogu täis ja nõukogu protokollide raamat. 1924-1928

ERA.T-76.1.10433. Kultuurimälestiste register. Mõisate ülevaated (1976-1978).. [www] <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=542> (3.04.2021)

Uurimistööd

Olvet, Riin. (2012). Artellist aktsiaseltsini. Kadrina Keskkool. [Uurimistöö] Kadrina

Ajaloolised kaardid (töös on nimetatud fotodeks)

1 – EAA.2059.1.1464. *Der Wesenbergsche Kreis. Le Cercle de Wesenberg. Mellinische Karten 1796*, lk 9. [www] <https://bit.ly/3ss1EfK> (25.03.2021)

2, 6, 9, 12, 22, 33, 55 - Skeemiline 10T (1931-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (25.03.2021)

4, 11, 16, 23, 26, 30, 40, 42, 51, 53, 60, 62, 64, 66 - EAA.1365.1.31. *Der Wesenbergsche Krei*, leht 20. (1798). [www] <https://bit.ly/31ra6jH> (27.03.2021)

5 - EAA.3724.4.1560. Hulja mõisa üldploom 1859-1860. [www] <https://bit.ly/3dgdw66t> (27.03.2021)

7, 14 - Põhikaart 20T (1994-2020). [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (08.04.2021)

- 10, 17, 35, 41, 43, 61, 70** - Kaheverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)
- 13, 20, 24, 54, 57, 63, 65** - EV topo 200T (1935-1938). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)
- 21, 52** - Kolmeverstane (1895-1918). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (10.04.2021)
- 27, 36, 44** - EV topo 50T (1935-1939). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)
- 31, 32, 38** - Üheverstane (1894-1922). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (12.04.2021)
- 37** - EAA.1.2.C-IV-126, leht 1. *Klingenberg Häff i Wirland och Trissfer eller S.Catharina Sochn. (1698)*. [www] <https://bit.ly/38Bdywk> (12.01.2021)
- 39** - Heereskarte 300T (1943-1944). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (14.04.2021)
- 43** - EAA.3724.4. *Charte von der Grenze zwischen den priv. Guten Wattküll und Köndes. 1861..1814*, leht 1. [www] <https://bit.ly/3tUa9k3> (26.03.2021)
- 45, 46** - EAA.3724.4.1781 *Charte von dem im Ehtsländische Gouvernement, Wierländschen Kreise und St. Katharinenschen Kirchspiele belegenen privaten Gute Undell. 1859.*, leht 2. [www] <https://bit.ly/32yItG5> (16.04.2021)
- 67, 68** - EV topo 25T (1923-1935). X-GIS. Maa-amet. [www] <https://bit.ly/39ZADt9> (18.04.2021)
- Fotod**
- 3, 8, 15, 19, 25A, 25B, 50, 56, 59, 69** – Autori erakogu
- 18, 34, 47** – Neeruti Selts MTÜ
- 25** - EAA.1423.1.79.153 Kolu mõis, 1890. <https://bit.ly/2ODQHJz> (21.03.2021)
- 28** - Vali, Jaan. (11.06.2001). [www] <https://bit.ly/3g4PyWv> (12.04.2021)
- 29** - RM F 1192:2. Virumaa Muuseumid SA. [www] <https://bit.ly/3dXRbCH> (12.04.2021)
- 48** - RM F 1149:2. Virumaa Muuseumid SA. [www] <https://bit.ly/3n5yVfb> (17.04.2021)
- 49** - EFA.774.0.410529. [www] <https://bit.ly/3edYjeF> (17.04.2021)
- 58** - Urmas Ojaste. EFA.333.0.149187 Vohnja mõisa endine vesiveski. (Praegu viljakuivati). [www] https://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=157583&_xr=609c2d808b7b8 (12.05.2021)

Lisad

1. Lisa. Kaart - Kadrina kihelkond (1917) ja Kadrina vald (2021).

Allikas: Eesti kaart 50T (1997-2003)

Pruuni joonega Kadrina kihelkonnapiir (1917)

Punase joonega Kadrina valla piir (2021)